

Ruilen zonder regels

Een ruilverkavelingsplan bij Dalfsen

SIMON VAN DEN BERGH

In de 20e eeuw heeft de ruilverkaveling veel invloed gehad op de verandering van het landschap. Hoewel het hoogtepunt ervan in de jaren zestig en zeventig ligt, hebben er ook vóór die tijd al veel ingrijpende ruilverkavelingen plaatsgevonden. Zij waren weliswaar minder omvangrijk dan de ruilverkavelingen uit de jaren zestig en daarna, maar hebben evengoed het landschap sterk veranderd.

In dit artikel wordt ingegaan op de periode waarin ruilverkavelingen werden uitgevoerd zonder dat hiervoor een wettelijk raamwerk bestond. Via informele wegen en improvisatie probeerde de Heidemij in opdracht van de Minister van Landbouw ruilverkavelingen in stemming te laten nemen en uit te voeren. De nadruk zal liggen op de manier waarop de Heidemij probeerde lokale steun te verwerven met behulp van contactpersonen en op de vraag welke gebeurtenissen van belang zijn geweest voor het verdere verloop van de geschiedenis van de ruilverkaveling. Deze aspecten zullen vervolgens van belang zijn bij de vraag of het doel van de Heidemij, het voeren van een succesvolle propaganda, werd bereikt. In het bijzonder zal worden stilgestaan bij de gang van zaken in de ruilverkaveling *Dalfser Hooislagen*.

Voordat kan worden ingegaan op de geschiedenis van deze ruilverkaveling zelf, is het nuttig stil te staan bij de redenen waarom men het noodzakelijk achtte om tot een wettelijk kader voor ruilverkaveling te komen: de veronderstelde problematische toestand van de agrarische sector en het landelijk gebied. Als problemen werden gesignaleerd de slechte waterhuishouding en gebrekkige ontsluiting van gebieden, maar vooral de sterke versnippering van landbouwgronden.

Deze versnippering was onder meer een gevolg van erfdeling. Doordat iedere zoon recht had op een deel van het land werd het eigendom na het overlijden van een eigenaar in stukken verdeeld. Doordat de afzonderlijke percelen ook in kwaliteit verschilden of een andere functie hadden in het landbouwsysteem, werd ieder perceel in stukken verdeeld. Hierdoor hadden boeren vaak binnen enkele generaties meerdere percelen die soms op meer dan tien kilometer van de boerderij lagen. Deze omstandigheden stonden een efficiënte bedrijfsvoering in de weg.

Daarnaast speelde de verdeling van de markgronden aan het eind van de 19e eeuw een be-

langrijke rol. De verdeling van de marken heeft, vooral op de gemeenschappelijke bouwlanden (de essen), nogal eens een nadelige verkavelingsstructuur opgeleverd¹. Een bekend voorbeeld hiervan zijn de torenverkavelingen, waarbij vanaf de kerktoeren van een dorp de begrenzingen van de nieuwe kavels getrokken werden. Daarnaast hadden de slechte bereikbaarheid en de slechte afwatering van sommige percelen als gevolg dat het land niet efficiënt benut kon worden. Vroeg in de 19e eeuw werd deze problematiek al gesignaleerd in bijvoorbeeld de Drentse Volksalmanak (De Leeuw, 1957), in het Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek (Sloet tot Oldhuis, 1862, pp. 98-105) en door Staring (1862), een bekend agronoom en geoloog uit de 19e eeuw.

Het echte debat kwam pas in de jaren negentig van de 19e eeuw op gang, toen de Commissie Ontginning van het Nederlandsch Landbouw Comité (NLC) zich voornam een wetsvoorstel te schrijven, dat de basis moest vormen voor een uiteindelijke ruilverkavelingswet. Het definitieve rapport van de Commissie Ontginning verscheen pas in 1910 met de titel *Rapport om-*

trent ruilverkaveling met ontwerp van wet en memorie van toelichting (Nederlandse Landbouw-Comité, 1910).

Het voert te ver om in dit artikel in te gaan op de discussies die er zich binnen de Commissie Ontginning hebben afgespeeld omtrent wat aanvankelijk landverlegging of afronding van eigendommen werd genoemd. Het is echter belangrijk om te weten dat de discussie op twee vlakken gevoerd werd. In de eerste plaats was er de ideologische kant. Hier stond de vraag centraal of wettelijke en dus soms gedwongen ruilverkaveling geen verkapte vorm van onteigening was. De idee dat de overheid in staat zou zijn boeren te verplichten hun land op te geven, zelfs wanneer dat werd gecompenseerd met andere percelen of geld, stond sommige leden van de Commissie tegen.

De discussies die zich op het tweede vlak afspeelden waren veel praktischer van aard. Centraal stond de manier waarop een ruilverkaveling zou moeten worden uitgevoerd. Het ontwerpen van een ruilverkavelingsprocedure bleek een tijdrovend proces. Procedures zoals die in het buitenland gevolgd werden, werden in de Commissie Ontginning nauwkeurig onderzocht op compatibiliteit met het Nederlandse rechtssysteem. In de loop van de tijd werden dan ook juristen gevraagd lid te worden van de Commissie Ontginning.

In 1908 werd een voorlopig verslag van deze commissie aan de Minister aangeboden. Deze vermoedde dat de tijd nog niet helemaal rijp was voor een wet op de ruilverkaveling. Hij verzocht daarom de Heidemij een propagandacampagne te starten. Een van de eerste activiteiten die de Heidemij ondernam was het opstellen van een enquête. Met behulp van deze enquête wilde men de versnipperingsproblematiek inventariseren. De Heidemij berekende dat ongeveer 500.000 ha voor ruilverkaveling in aanmerking zou komen. Deze gronden waren voornamelijk te vinden op de zandgronden in het oosten en zuiden van ons land. De uiteindelijke propaganda bestond uit voorlichtings-

brochures², het houden van lezingen, maar ook door vrijwillige ruilverkavelingen uit te voeren. Hoewel de Heidemij op meerdere plaatsen heeft gepoogd een dergelijke ruilverkaveling door te laten vinden, zijn er maar drie vrijwillige ruilverkavelingen in het kader van de propaganda uitgevoerd: de *Ballumer Mieden* (Ameland, Friesland), de *Westerlanden* (Drenthe) en de *Dalfser Hooislagen* (Overijssel), de ruilverkaveling die in dit artikel centraal staat³.

DE GEMEENTE DALFSEN OMSTREEKS 1890

Het doel van deze projecten was duidelijk. Het moesten vooral praktijkvoorbeelden van ruilverkaveling worden. Tevens was het de bedoeling dat deze ruilverkavelingen een debat zouden starten. Over de ruilverkavelingen werden vervolgens publicaties gedrukt en voordrachten gehouden waaruit zou blijken dat ruilverkaveling inderdaad de enige en beste manier was om de (landbouw)structuur van gebieden integraal aan te pakken. Eén van de gebieden waar een drastische verandering van de omgeving nodig werd geacht waren de Dalfser Hooislagen. De gemeente Dalfsen ligt in het noorden van Overijssel, tussen Zwolle en Ommen. De gemeente bestond in 1888 uit één dorp, Dalfsen, en tien buurtschappen waar in totaal 5348 mensen woonden.

Het landschap in de gemeente Dalfsen is in drie typen te verdelen⁴: het dal van de rivier de Vecht, het dekzandlandschap en een zandgebied waarop oorspronkelijk veen heeft gelegen, het Dalfser Veld. Dit veen is als gevolg van langdurige bewerking en daarmee gepaard gaande oxidatie verdwenen. De Dalfser Hooislagen waren een onderdeel van dit laatste gebied. De gronden hier werden aanvankelijk gebruikt voor het steken van plaggen en turf. Het land werd ook gebruikt voor het weiden van het vee en als hooiland, omdat de weidegronden langs de Vecht ontoereikend waren. De gronden vielen onder de Rozengaarder Marke, die in 1859 verdeeld werd in het karakteristieke slagenlandschap (Demoed, 1987).

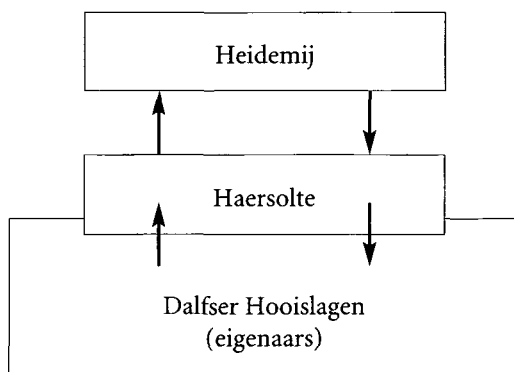
De infrastructuur van de gemeente was, net als in de rest van Oost-Nederland, niet zo ontwikkeld. Er liepen een paar grind- en straatwegen door de gemeente en de overige wegen waren zandwegen. Het leggen van grind- of harde wegen door de buurtschappen om deze beter te ontsluiten, werd noodzakelijk geacht. De waterhuishouding was over de hele gemeente gezien voldoende, maar in de hooilanden in het gebied ten noorden van de Vecht, juist het gebied waar later de ruilverkaveling zou plaatsvinden, ondervond men schade door een overlaat bij Lichtmis. Via deze overlaat liep het overtollige water van de Dedemsvaart in die hooilanden. Dit water kon in natte tijden niet snel genoeg afgevoerd worden⁵.

De situatie in de Dalfser Hooislagen verbeterde niet in de 25 jaar na het rapport van de landbouwcommissie. In 1916 was de situatie een doorn in het oog van Louwes, Rijkslandbouwleraar in Overijssel. Hij schreef in een rapport genaamd 'De wateroverlast in Overijssel' het volgende: *Met de afwatering van dit waterschap is het droevig gesteld. [...] De sloten die in dit waterschap aanwezig zijn, verkeeren in het algemeen in een meer dan droevigen toestand, vooral natuurlijk de niet schouwbare. De verkaveling dezer gronden laat zeer veel te wensen over. Vooral is dit het geval in de Rinten en Veenenkampen en de Dalfser Hooislagen*⁶.

DE AANLOOP NAAR DE RUILVERKAVELING

Vijf jaar voordat Louwes dit rapport uitbracht, was de Heidemij al bezig geweest met de voorbereiding van een ruilverkaveling in de Dalfser Hooislagen. Het voor de ruilverkaveling geselecteerde gebied lag ten noordwesten van Dalfsen en werd doorsneden door de spoorweg naar Dalfsen en een straatweg naar Nieuwleusen. Het werd in het noorden begrensd door wat nu het Westeinde heet en in het zuiden door wat nu de Hoevedwarssteeg heet. Het gebied heeft de vorm van een rechthoek van ongeveer 1900 meter bij 1550 meter.

In november 1911 werden de eigenaren van de

Organisatieschema Dalfser Hooislagen: eerste poging (1911).

meer dan 200 percelen aangeschreven door de (lokale) ruilverkavelingscommissie^{7, 8}. De voorzitter van de lokale commissie was Baron van Haersolte te Haerst, die als grootgrondbezitter dacht baat te hebben bij een ruilverkaveling in de Dalfser Hooislagen. Doordat Van Haersolte goede contacten had bij de Heidemij, vervulde hij een belangrijke functie als boodschapper tussen de Heidemij enerzijds en de eigenaars anderzijds (zie figuur hierboven).

Met behulp van de Heidemij werd een voorlopig contract opgesteld. De totale kosten voor de 293 hectare grote ruilverkaveling bedroegen 6500 gulden. Bij het tekenen van het contract op 19 maart 1913 ging het direct al mis. Van de 65 betrokken eigenaren tekenden er slechts 13. Men was niet tevreden met de aangeboden percelen, zelfs niet wanneer deze door de betrokkene zelf waren uitgekozen. Opmerkelijk is dat ook leden van de lokale commissie tegenstemden. Een verslag over deze bijeenkomst vermeldt dat alles goed verliep totdat één persoon weigerde te tekenen⁹. De overtuigingskracht van deze persoon was tamelijk groot en dit voorbeeld deed volgen¹⁰.

In dit verslag staat de volgende reden voor het afstemmen van de ruilverkaveling: *Helaas is deze zaak mislukt door de onwetendheid van vele landbouwers. Opvallend is het toch hoe onwetend velen zijn wat betreft de waarde van de*

bodem. Velen kijken slechts naar hetgeen op den bodem groeit. En wanneer dan een bodem, die nimmer bemest wordt, weinig of niets oplevert, noemen zij die slecht. [...] En zoo is thans voor lange jaren de huidige toestand bestendig tot schade van velen. En weer mag uit dit voorbeeld blijken, dat zonder wettelijke regeling practisch geen ruilverkaveling is uit te voeren.

Ook Louwes was zeer teleurgesteld in het afstemmen van de ruilverkaveling. Hoewel hij de schuld voornamelijk bij de eigenaren legde, gingen volgens hem ook de boeren niet vrijuit. Hij dacht dat er geen impuls tot verbetering was door onwetendheid. Volgens hem *hechten [de boeren] veel aan de bemestende of liever gezegd geheimzinnige werking die van het water uit zou gaan*. Deze discussie lijkt overigens veel op de discussie die in Drenthe aan het begin van de 20e eeuw werd gevoerd tussen de voor- en tegenstanders van bevoeiingen, de zogenaamde natten en drogen. Hier waren de voorstanders van een verbeterde afwatering in de veronderstelling dat droog land in combinatie met kunstmest beter zou zijn voor de opbrengsten dan de bemestende werking van het water dat het land overstroomt. De tegenstanders hadden echter te weinig vertrouwen in de kunstmest en zagen een dergelijke grondige verandering van hun land als een onacceptabel risico (Coert, 1984, pp. 110-114 en Bieleman, 2000, pp. 36-37).

Ook het idee dat de kosten van een ruilverkaveling erg hoog waren en het rendement pas jaren later merkbaar zou worden, was volgens Louwes de reden dat veel boeren af zagen van een ruilverkaveling. Hij besloot met de roep om een ruilverkavelingswet, landbouwonderwijs en steun van rijk en provincie¹¹.

Achteraf bezien is het nog maar de vraag of deze factoren beslissend zijn geweest bij het tegenstemmen. Natuurlijk was men bang en wist men niet alles. Boeren zijn echter uitstekend in staat om hun eigen beslissingen te nemen, en de beslissing om tegen te stemmen is waarschijnlijk gebaseerd op het al dan niet het accepteren van bepaalde bedrijfsrisico's.

Deze manier van beeldvorming rond tegenstemmers door uitvoerende en directievoerende organisaties is karakteristiek voor de gehele geschiedenis van de ruilverkaveling. Wanneer men voorstemde was men intelligent, wanneer men tegenstemde was dit een gevolg van koppigheid en achterlijkheid. Tegenstemmen kon in de ogen van de voorstanders nooit het gevolg van een intelligent denkproces zijn.

Opmerkelijk was de verbazing en teleurstelling van de voorstanders van een ruilverkaveling en de Heidemij. Tijdens een inventarisatie van de Heidemij over een mogelijke ruilverkaveling in het gebied bleek al dat 13 van de 65 eigenaars expliciet tegen de ruilverkaveling was. Daarnaast waren er ook eigenaars die best wilden verkavelen zolang het maar geen gevolgen had voor hun bezit en eigenaars met onmogelijk eisen¹². De ruilverkaveling leek vóór de stemming al onhaalbaar.

EEN NIEUWE POGING

In februari 1917 bleek dat er achter de schermen inmiddels veel was gebeurd in de Hooislagen. De Heidemij stuurde een brief aan de eigenaren in het gebied om de stemming te peilen. De uitslag van dit onderzoek is verbazingwekkend. Van alle 65 eigenaren kreeg de Heidemij een reactie en slechts drie van deze reacties waren negatief¹³. Binnen vijf jaar was de stemming in de Hooislagen omgeslagen. In maart 1918 werd een voorlopig contract getekend. In het begin van de jaren twintig werd de ruilverkaveling tenslotte voltooid.

Deze opmerkelijke verandering van standpunt was niet zomaar uit de lucht komen vallen.

Minder dan twee jaar na het afstemmen van de ruilverkaveling, in februari 1915 al, kreeg de Heidemij een brief van een zekere Tervoert. Deze Tervoert was eigenaar van een behoorlijke oppervlakte grond in de Dalfser Hooislagen en was één van de voorstanders van ruilverkaveling geweest. In deze brief verzocht hij de Heidemij om een lijst met de namen van de eigenaars van land in de Hooislagen. Hij dacht de tegenstem-

mers van twee jaar geleden te kunnen overreden. Verder hoopte hij op de steun van de Heidemij bij het voorbereiden van een nieuwe poging¹⁴.

Tervoert was actief bezig was geweest met het verwerven van steun voor de ruilverkaveling. Niet alleen onder de eigenaars, maar ook onder ontginningsmaatschappijen. Hij had namelijk zowel bij de Heidemij, als bij de net opgerichte Grondverbeterings- en ontginningsmaatschappij om steun gevraagd¹⁵. Deze organisatie was in 1915 opgericht als cultuurmaatschappij en probeerde zich een positie te verwerven op dezelfde markt als die waarop de Heidemij zich begaf.

De directeur van deze laatste organisatie, Veenhuizen, had om de stemming positief te kunnen beïnvloeden stukken grond van enkele van de tegenstanders gekocht. Dat dit wellicht niet alleen ten bate van de ruilverkaveling was geweest, maar ook ten bate van de Grontmij, blijkt uit een brief die hij aan Tervoert schreef als reactie op een weigering van de Heidemij om samen te gaan werken met de Grontmij.

*Daar ik denk uit uwe mededelingen te kunnen afleiden dat de NHM niet met onze Mij. wenscht samen te werken, vertrouw ik dat dit op een misverstand berust, want de NHM zal dit toch wel in 't algemeen belang doen, en zich niet het monopolie hiervan willen toeëigenen*¹⁶.

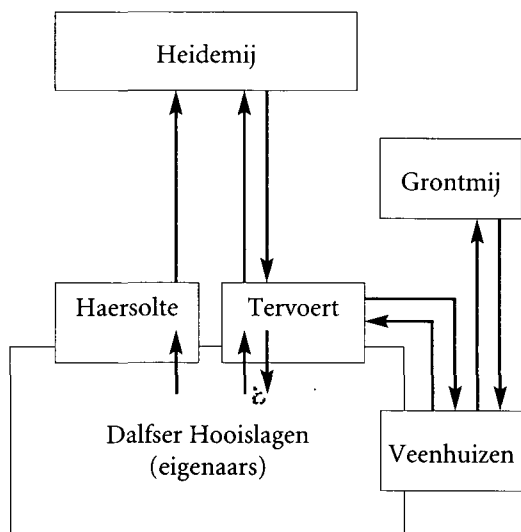
Deze gang van zaken bracht de Heidemij in een lastige situatie. Enerzijds had de Heidemij weinig vertrouwen in een positieve uitslag van een stemming voor deze ruilverkaveling¹⁷, anderzijds wilde ze niet de boot missen wanneer de ruilverkaveling door zou gaan. Via Haersolte bleef de Heidemij op de hoogte van de ontwikkelingen in de ruilverkaveling. Zo kreeg de Heidemij een brief waarin Haersolte een beschrijving geeft van Tervoert en Veenhuizen. *Tervoert staat bekend als een doordrammer, die veel mensen kan overtuigen, maar ook huiverig kan maken door zijn optreden.* Haersolte hoopte dat de Heidemij niet te veel uit handen zou geven aan Tervoert.

Een aardig voorbeeld van het optreden van

Tervoert is te vinden in een brief van hem aan de Heidemij tijdens de uitvoering van de ruilverkaveling. Door de hoge waterstand was het niet mogelijk al te beginnen met de verkaveling. Tervoert schreef een brief aan de Heidemij dat het water niet te hoog staat voor het uitvoeren van dergelijke cultuurtechnische werken¹⁸. De Heidemij schrijft terug dat de hogere gedeelten spoedig zullen worden verkaveld. In een brief antwoordt Tervoert dat dit hem verheugt, daar *deze ruilverkaveling geheel door mij alleen is bewerkstelligd en besproken, zodat nu de eigenaren nog geen voortgang zien, deze bij mij komen klagen en aandringen*¹⁹.

Ook de tussenkost van Veenhuizen kon Haersolte niet bekoren. Hij schreef dat deze weinig vertrouwen genoot bij de boeren en hoopte dan ook dat de Heidemij haar werk niet uit handen zou geven aan Veenhuizen²⁰. Dit deed de Heidemij ook niet. Hiervoor is een aantal redenen aan te voeren. In de eerste plaats was de Heidemij door de Minister aangewezen als propaganda voerend orgaan en dit betekende dat ze ook de uitvoering voor haar rekening zou nemen. Door het contact met het ministerie zat de Heidemij bovendien in een sterk netwerk. Het lukte de Heidemij dan ook langs informele weg de registratierechten kwijt te laten schelden door de Minister. Even onmisbaar voor de positie van de Heidemij is de functie van Haersolte geweest. Zijn netwerk en invloed in de omgeving van Dalfsen zorgden ervoor dat de Heidemij altijd op de hoogte was van belangrijke ontwikkelingen. De manier waarop het contact zich afspeelde is weergegeven in de figuur op de volgende bladzijde.

Naast de ontwikkelingen die zich binnen Dalfsen afspeelden was er nog een belangrijke reden buiten Dalfsen die de omslag in het gebied heeft veroorzaakt. De Heidemij had de ruilverkaveling op Ameland, de *Ballumer Mieden*, ondertussen afgerond. De Heidemij stuurde een brief aan de eigenaars van kavels in de *Dalfser Hooislagen* met daarin de verbluffende resultaten van deze ruilverkaveling. Met andere

Organisatieschema Dalfser Hooislagen: tweede poging (1916).

woorden: het voeren van propaganda met pilot-projecten bleek zeer effectief. Dit was een andere reden voor de Heidemij om betrokken te blijven bij het project de *Dalfser Hooislagen*.

RUIMTELIJKE VERANDERINGEN IN DE DALFSE HOOISLAGEN

Van het oude landschap met de opstreekende verkaveling was na de ruilverkaveling niets meer terug te vinden. Het gebied was veranderd in een modern, rationeel landschap met een regelmatige blokverkaveling. De lengte van kavel-scheidingen was, voor zover dit met behulp van de legger is te bepalen, met een factor vijf verminderd (zie figuren op pagina 64 en 65), het aantal kavels met bijna factor zeven²¹. Het behoud van cultuur- en natuurhistorische waarden was natuurlijk ook nooit de bedoeling geweest. Het was de bedoeling om een landschap te creëren waarin de landbouw efficiënter zou kunnen produceren. Dit blijkt overduidelijk uit de eisen die werden gesteld. Ieder perceel moest worden begrensd door een weg en door een waterleiding. Daarnaast werd rekening gehouden

met de woonplaats van de eigenaren, die voornamelijk in Dalfsen en Nieuw-Leusen woonden. De verdeling werd op zo'n wijze uitgevoerd dat eigenaren hun perceel snel en gemakkelijk konden bereiken²².

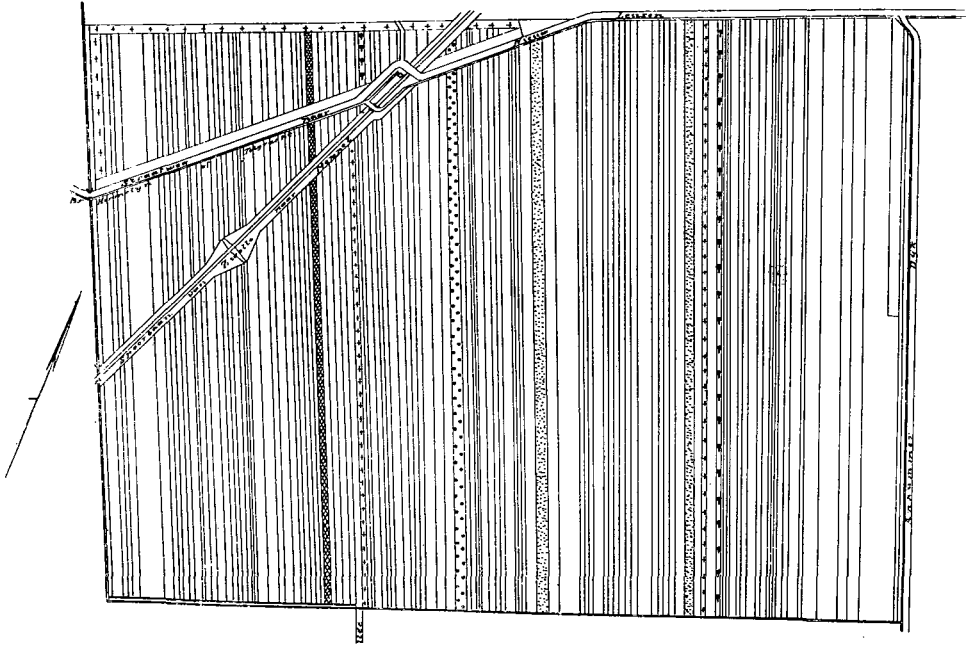
In de stukken is dan ook niets terug te vinden over het verdwijnen van waarden. De problemen die men had met het nieuwe landschap waren van veel praktischer aard. Er was onenigheid over de locatie van een duiker, over wie de zorg van de nieuwe wegen en waterlopen op zich zou moeten nemen en over het ruilen van kavels met de spoorwegen.

Het uiterlijk van het gebied mag dan sterk veranderd zijn als gevolg van de ruilverkaveling, de landbouw deed dat nauwelijks. Het gebied werd nog steeds als hooi- en weiland gebruikt. De belangrijkste reden hiervoor is dat er buiten het gebied weinig is veranderd. Nog steeds kwam er water het land oplopen via de overlaat bij Lichtmis. Ook in aangrenzende gebieden was er nog altijd sprake van wateroverlast. Dit heeft ervoor gezorgd dat de Dalfser Hooislagen en haar omgeving nog regelmatig op de schop zijn genomen. Bij latere ruilverkavelingen is zorgvuldiger rekening gehouden met de waterhuishouding van het gebied.

RUILEN ZONDER REGELS

De pilot-projecten van de Heidemij zijn om een aantal redenen van belang geweest. In de eerste plaats hebben ze aangetoond dat het mogelijk was de structuur van een gebied grootschalig te veranderen. Hoewel ervaringen in Duitsland al hadden uitgewezen dat dit daar mogelijk was, was nu aangetoond dat men in Nederland ook over de benodigde technologie en *know-how* beschikte. Tegelijkertijd heeft de Heidemij aangetoond dat dit tamelijk moeilijk was zonder dat hiervoor een goed wettelijk apparaat voor ruilverkaveling beschikbaar was. Het regelen van een ruilverkaveling via contactpersonen als Haersolte en Tervoert is niet de gemakkelijkste manier gebleken, al helemaal doordat deze twee ook nog eens belanghebbenden waren. Het vol-

Dalfser Hooislagen
Toestand vóór de Ruilverkaveling
 Schaal 1:10000

De Dalfser Hooislagen voor de ruilverkaveling van 1916
 (Bron: Kadastrale Ruilverkavelingsdienst).

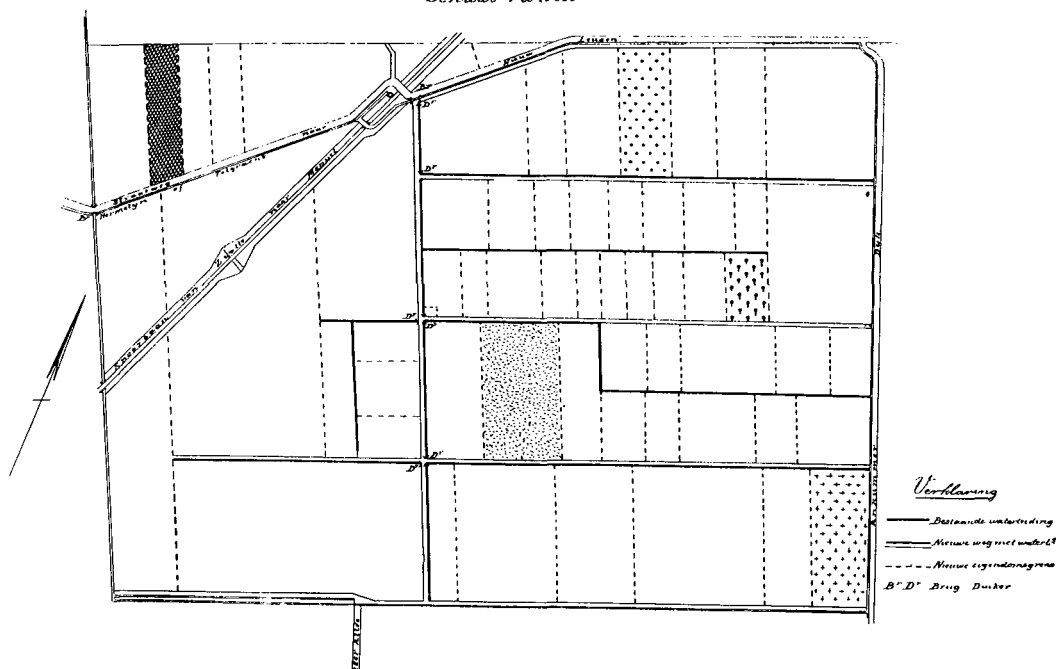
gen van een vaste procedure zou de gang van zaken een stuk gemakkelijker hebben kunnen maken. Daarnaast is ook gebleken dat de ene ruilverkaveling prima als propagandamiddel voor de andere kan dienen. Het is nog maar de vraag of de *Dalfser Hooislagen* zouden zijn doorgegaan zonder de resultaten, folders en lezingen over de *Ballumer Mieden* op Ameland.

Ook is in deze ruilverkaveling al gebleken dat een ruilverkaveling weinig zin heeft wanneer ze op te kleine schaal wordt uitgevoerd. De wateroverlast in aangrenzende gebied bleef problemen opleveren in de *Dalfser Hooislagen*. Wanneer het water boven het maaiveld staat maakt het niet uit hoe de verkaveling eronder is. Een grootschaliger plan met een nauwere samen-

werking met waterschappen zou veel hebben kunnen voorkomen. Het is niet voor niets dat ook juist in deze tijd het waterschap waarin de *Dalfser Hooislagen* lagen en de omringende waterschappen zijn gefuseerd tot een groter waterschap: de Noorder Vechtdijken.

De ruilverkaveling *Dalfser Hooislagen* is van speciaal belang geweest voor de Heidemij als organisatie. De directe confrontatie met een concurrent, de Grontmij, heeft ervoor gezorgd dat de Heidemij extra haar best heeft moeten doen om de ruilverkaveling tot een goed eind te laten komen. Er was in zekere zin sprake van een prestigestrijd. De Heidemij met meer dan veertig jaar ervaring in cultuurtechniek werd uitgedaagd door de Grontmij, een jong bedrijf. Het slagen van de Heidemij heeft ervoor gezorgd dat ze tot ver na de Tweede Wereldoorlog met afstand de belangrijkste uitvoerder van ruilverkavelingen in Nederland was.

Dalfser Hooislagen
Toestand na de Ruilverkaveling
Schaal 1 à 10000

De Dalfser Hooislagen na de ruilverkaveling van 1916
 (Bron: Kadastrale Ruilverkavelingsdienst).

Andere dingen zijn niet aangetoond, noch door de Heidemij, noch door de resultaten van de ruilverkaveling zelf. Er is niet aangetoond dat ruilverkaveling het enige hulpmiddel is geweest dat het gebied nog kon redden. Het uiterlijk van het gebied was dan wel veranderd, de problemen die als gevolg van overtollig water optraden bleven gehandhaafd. Sterker nog, in de jaren vijftig zijn er meerdere aanvragen ingediend voor een ruilverkaveling in het Dalfserveld.

Een belangrijke vraag die altijd wordt gesteld bij onderzoek naar de geschiedenis van ruilverkavelingen is of de investering voldoende rendement heeft opgeleverd. Het beantwoorden van die vraag is niet eenvoudig. Er waren namelijk twee doelen verbonden aan deze ruilverkaveling. Ten eerste wilde men de landbouwstruc-

tuur van de Dalfser Hooislagen verbeteren. Dit is maar ten dele gelukt. Hoewel de verkaveling en ontsluiting waren verbeterd, zorgde wateroverlast in het gebied nog altijd voor een problematische toestand. Löhnis schreef op 3 oktober 1921 dat het land na de ruilverkaveling voldoende mogelijkheden voor een bloeiende landbouw bood, maar dat door onvoldoende waterafvoer intensieve cultuur nog niet mogelijk was.

Het tweede doel was het in de praktijk laten zien wat de mogelijkheden en voordelen van ruilverkaveling waren. De Dalfser Hooislagen moesten een voorbeeld worden. De Dalfser Hooislagen zijn zeker als voorbeeld gebruikt, bijvoorbeeld in het al eerder aangehaalde artikel van de Heidemij dat verscheen in de verslagen van de directie van de landbouw²³. Het is echter zeer moeilijk, zo niet onmogelijk om het effect te meten van alleen de Dalfser Hooislagen. Maar hoe het ook zij, in 1924 werd in het parle-

ment de eerste ruilverkavelingswet aangenomen. De propaganda van de Heidemij moet dus blijkbaar nut gehad hebben en het kan haast niet anders dan dat de uitvoering van de ruilverkaveling de *Dalfser Hooislagen* daar – in bescheiden mate – aan meegewerkt heeft.

Land consolidation near Dalfsen

Land consolidation had a huge impact on the Dutch landscape during the 20th century. Even though the height was in the fifties and sixties, early land consolidation projects have influenced landscape, farming systems and social structures in rural areas.

This article is focussed on the period of the earliest land consolidation schemes. During this time (1890-1924) there was not yet a judicial framework and much of the procedure had to be improvised. In order to raise support for a law, the Heidemij was asked by the government to engage in propaganda activities. One of the means used, was the execution of voluntary land consolidations. Only three of them have been executed, one of which were the Dalfser Hooislagen. By use of local networks and heavy lobbying the Heidemij was not only able to execute the land consolidation, but also to shut out a major competitor for the next 40 years. It is hard to tell what the effect of this single land consolidation has been. On the level of this land consolidation alone, nothing much had changed. Even though its appearance changed a lot, the land still flooded yearly, so problems continued to exist. On a political level, this land consolidation, in combination with other projects and forms of propaganda, may have influenced parliament, since the Land Consolidation Act was voted for in 1924.

LITERATUUR

- BIELEMAN, J. (2000). Bodemverbetering en waterbeheersing. In: J.W. SCHOT, H.W. LINTSEN, A. RIP, ET AL., EDS. *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw.*, Vol. 3. Landbouw en Voeding. Walburg Pers, Zutphen.
- COERT, G.A. (1984). *Drenthe en zijn waterschappen: gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Drentse Waterschapsbond.* Boom, Meppel.
- DEMOED, H.B. (1987). *Mandegoed schandegoed: een historisch-geografische beschouwing van de markeverdelingen in Oost-Nederland in de 19e eeuw.* Walburg Pers, Zutphen.
- KROES, J. (1989). De wording van het Dalfser cultuurlandschap in de Middeleeuwen. In: TEN HOVE, J. (RED). *Uit de geschiedenis van Dalfsen*, pp. 25-43, IJsselacademie publicatienummer 58, Kampen.
- LEEUW, A. DE (1957). *Agrarische ruilverkaveling: middel om de bodemversnippering te verhelpen: een vergelijkende studie: Frankrijk, Nederland en België.* [s.n.].
- NEDERLANDSCH LANDBOUW-COMITÉ (1910). *Rapport omtrent ruilverkaveling met ontwerp van wet en memorie van toelichting, Rapport nr. 398, 's Gravenhage.*
- SLOET TOT OLDHUIS, B.W.A.E (1862). *Over de gebrekige Indeling en het nut van het Zamenleggen van landerijen.* Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek XXII: 98-105.
- STARING, W.C.H. (1862). *Huisboek voor den landman in Nederland.* Kruseman, Den Haag.
- THISSEN, P.H.M. (1993). *Heideontginning en modernisering: in het bijzonder in drie Brabantse peelmunicipaliteiten 1850-1940.* Matrijs, Utrecht.

NOTEN

- 1 Dit is door Paul Thissen in zijn boek *Heideontginning en modernisering* (1993) beschreven voor De Peel.
- 2 Bijvoorbeeld: Koninklijke Nederlandse Heide-maatschappij, Hoofdafdeling Ruilverkaveling, *Wat is ruilverkaveling?*, Arnhem, 1915.
- 3 Er is om een aantal redenen voor deze ruilverkaveling gekozen. Er is zeer veel materiaal voorhanden over deze ruilverkaveling, in tegenstelling tot de andere twee ruilverkavelingen. Daarnaast is de problematiek die zich hier voordeed karakteristiek voor deze periode.
- 4 De beschrijving van het landschap is afkomstig uit: J. Kroes, *De wording van het Dalfser cultuurlandschap in de Middeleeuwen*, in: Ten Hove, J. (red),

- Uit de geschiedenis van Dalfsen, pp. 25-43, IJssel-academie publicatienummer 58, Kampen, 1989.
- 5 De beschrijving van de gemeente Dalfsen rond 1890 is grotendeels ontleend aan: Landbouwcommissie, Uitkomsten van het onderzoek naar den toestand van den landbouw in Nederland, Van Cleef, 's-Gravenhage, 1890, deel 1, hoofdstuk XI.
 - 6 S.L. Louwes (1916). De wateroverlast in Overijssel. Rijksarchief Overijssel, Zwolle, archief S.L. Louwes, inventarisnummer 330.1, plaatsingsnummer 2149, pp. 14-15. Dit rapport is ook terug te vinden in het hoofdstuk Overijssel van De invloed van den waterafvoer op het Nederlandsche landbouwbedrijf. In: Verslagen en Mededelingen van de Directie van den Landbouw, 1917.
 - 7 Hiermee werden de Dalfser Hooislagen de eerste grootschalige ruilverkaveling waarvoor bij de Heidemij aanvraag werd gedaan. Ruilverkaveling de Ballumer Mieden werd later aangevraagd, maar kwam eerder tot stand.
 - 8 Brochure ruilverkavelingscommissie; Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij, inventarisnummer 0937, plaatsingsnummer 169.4, Rijksarchief Gelderland, Arnhem.
 - 9 Verslag vergadering bijeenkomst 19 maart 1913, archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij.
 - 10 Helaas is met behulp van de archivalia niet meer te achterhalen wie deze figuur was en welke rol hij speelde in de gemeenschap.
 - 11 Louwes, S.L., De wateroverlast in Overijssel, [1916], archief S.L. Louwes, plaatsingsnummer 2149, pp. 14-15.
 - 12 Brief van Haersolte aan Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij, januari 1913, [Zwolle], archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij.
 - 13 Brief Heidemij aan eigenaren, en hun reacties. Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij.
 - 14 Brief Tervoert Heidemij, 28 februari 1915, Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij.
 - 15 Het is niet mogelijk het verhaal van de zijde van de Grontmij te achterhalen doordat het archief van de vooroorlogse activiteiten van de Grontmij niet meer bestaat.
 - 16 Brief Veenhuizen Tervoert, 15 december 1916, Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij.
 - 17 In een brief aan Tervoert schrijft de Heidemij niet te veel tijd en geld meer te willen steken in de pogingen van Tervoert, daar wordt gedacht dat de lokale bevolking niet voor een ruilverkaveling zou zijn. Brief van de Heidemij aan Tervoert, Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij.
 - 18 Brief Tervoert Heidemij, 28-11-1918, Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij.
 - 19 Bijlage bij Brief Heidemij Tervoert, 26-11-1918, Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij.
 - 20 Brief Haersolte Heidemij. Archief Hoofdafdeling Ruilverkaveling Heidemij.
 - 21 Het is erg moeilijk de exacte veranderingen in het landschap te meten. Er circuleren drie verschillende kaarten, waarvan in dit artikel die van het Kadaster gebruikt is voor de berekeningen van de lengte van kavelscheidingen en aantallen percelen.
 - 22 Heidemij, 'Ruilverkaveling', Verslagen en mededelingen van de directie van den Landbouw, no. 2, 1925, p. 13. Het artikel is geleverd door de Heidemij. In dit rapport wordt zelfs gesproken van de stichting van boerderijen in het gebied, iets wat er de welvaart zou verhogen.
 - 23 Idem, pp. 7-40.